

Образ матері в українських народних казках

У статті обґрунтовано використання українських народних казок як дієвого засобу виховання. Вивчено вплив фольклору на формування в дівчат відповідального ставлення до материнства. На конкретних прикладах досліджено виховний потенціал українських народних казок з точки зору формування у майбутніх матерів правильного бачення світу і себе в ньому. Звернено увагу на те, що усна народна творчість відтворює емоційно-естетичний, художньо-творчий, моральний та інтелектуальний потенціал українського народу і створює умови для росту та розвитку природних задатків і талантів кожного громадянина України.

Розглянуто та проаналізовано приклади традиційних для українського фольклору типів казкових персонажів: матері, матері-природи та злої мачухи.

У висновках узагальнено думку, що яскравий образ матері в казках сприяє правильному і своєчасному формуванню у дівчат суто материнських рис характеру і якостей особистості: працьовитості, терплячості, любові до дітей, вміння вести господарство, охайності, ввічливості, доброти, дотримання високих моральних норм поведінки тощо.

Ключові слова: українська народна педагогіка, засоби виховання, вербальні засоби виховання, українська народна казка.

Постановка проблеми у загальному вигляді... На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальними залишаються проблеми родинного виховання. Вони пов'язані не тільки зі зміною ролі жінки у суспільстві, а й з недоліками виховання у закладах освіти та у сім'ї. На нашу думку, проблемі планування сім'ї у сучасній системі освіти приділяється недостатньо уваги. Як наслідок несформованості у дівчат відповідального ставлення до материнства виникають такі негативні суспільні явища, як раннє батьківство, відмова від дитини, аборт та ін.

Проблема підготовки до створення сім'ї і виховання дітей багатогранна і потребує комплексного підходу до її вирішення. Одним із підходів є формування необхідних рис характеру та якостей особистості майбутньої матері у дитинстві. Дієвим засобом при цьому, на нашу думку, буде використання фольклору.

Аналіз досліджень і публікацій... Глибоко дослідили у своїх працях суть поняття «фольклор», систематизували усну народну творчість та розкрили її виховний потенціал В. Андрійченко, З. Батюк, М.Лановик, З.Лановик.

Способи і засоби застосування фольклору досліджували ряд науковців: Е.Печерської, І.Шевчук, Т.Шмалько.

Важливий внесок у розробку проблеми застосування фольклору як засобу виховання і його позитивного впливу на формування особистості внесли праці Т.Науменко, І.Беха та Н.Ничкало.

Проблему виховання засобами слова в народній педагогіці досліджували В.Борисенко, О.Вишневський, Г.Філіпчук, С.Русова, В.Сухомлинський, К.Ушинський, М.Стельмахович, Г.Ващенко.

Формулювання цілей статті... Мета статті – дослідити зміст українських народних казок як засобу формування у дівчат відповідального ставлення до материнства.

Виклад основного матеріалу... Народна творчість формувалась протягом століть, плекаючи немовля в колиці, навчаючи молодих життю, передавалась із вуст у уста і зберігалась цілими поколіннями.

Загалом головною метою навчання з допомогою фольклору на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, самобутності через формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, екологічну, художньо-естетичну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту, усвідомлення та повагу до культури інших народів [3].

Дитячий фольклор має велике значення у вихованні, зокрема при формуванні якостей особистості, що знадобляться майбутній матері. Читати казку можна по-різному: вникаючи в сюжет, аналізуючи образи або емоційний підтекст. Однак під час дослідження казок важливо мати уявлення про людей, які їх створили. До світогляду нашого народу увійшли вірування та уявлення багатьох поколінь, які жили на території сучасної України й належали до різних племен та археологічних культур. Давні збирачі, мисливці, рибалки, скотарі й землероби залишили відлуння своїх вірувань у тому багатогранному комплексі, який ми зовемо українською

традиційною культурою [1]. Більшість з них жили в єдності з природою і казкові сюжети не придумувались заздалегідь, а були створені спонтанно з конкретною метою. Поступово вони набували сучасної форми завдяки чисельним переказам. Саме тому теми українських народних казок універсальні, а символічні образи – прості і зрозумілі.

Вплив фольклору на формування в дівчат відповідального ставлення до материнства неможливо переоцінити. Адже усна народна творчість кожного народу є величезною скарбницею, яка містить у собі знання і досвід, що накопичувались століттями. Велике розмаїття казок дає змогу сформувати у майбутніх матерів правильне бачення світу і себе в ньому, не піддаючись викликам та провокаціям сучасного суспільства. Фольклор в освітній сфері та повсякденному житті є тим міцним фундаментом, на основі якого «...національна система освіти й виховання в Україні відтворює емоційно-естетичний, художньо-творчий, моральний та інтелектуальний потенціал українського народу, створює умови для росту й розвитку природних задатків і талантів кожного громадянина, формування духовного потенціалу як найвищої цінності нації, держави» [4, с.5] Найголовніший жіночий образ у народних казках – образ матері.

Відомо чимало найрізноманітніших казкових образів матері. Материнські казкові персонажі відрізняються від реальних жінок-матерів. Часто вони наділені надприродними якостями або рисами тварин. Казка покликана виразити внутрішню, а не зовнішню, реальність, тому персонаж матері так відрізняється від реальності: він втілює різноманітні аспекти материнства [2].

Часто мати зображена у вигляді частини природи (птаха, тварини, дерева), яка оберігає дитину навіть після смерті. Так, у казці «Калинова сопілка» [5, с.180] йдеться про маленького хлопчика Іванка, який потрапив до полону. Він дуже хотів втекти, але не знав, як потрапити з чужини додому, поки до нього уві сні не звернувся куц калини: «– Прийди, Іванку, до мене. Виріж з мене сопілку, і я тобі покажу дорогу до рідної домівки». Хлопчик послухався, і чарівна калинова сопілка довела його додому.

Казка «Про дівчину Марусю» [5, с.197-199] – один із варіантів казки про дідову дочку і бабину дочку. Дівчина Маруся залишилась сиротою, і по черзі зі зведеною сестрою пасла бичка. «Як жене бабина дочка бичка пасти, так баба не загадує ніякої роботи. Та й бабина дочка з хлопцями гуляє, а бичок сам пасеться. А як жене дідова дочка, так баба дає їй льону в'язку, щоб до вечора потерла цей льон, попряла, виткала полотно і вибілила, щоб додому принесла біле полотно». Всю роботу дівчині допомагав виконати бичок – мати в образі тварини. Але у мачухи все одно була причина покарати дівчину, адже «бабина дочка візьме і забере полотно у неї».

Одного дня мачуха з дочку прослідкували за Марусею до поля «і побачили, що це бичок допомагає Марусі, та й вирішили його зарізати». Дівчина дуже засмутилась, але бичок порадив їй закопати його кісточку «під двором за ворітьми». Навесні на тому місці виросла чарівна яблуня, яка «віти опустить», коли Маруся підійде, а коли бабина дочка підійде – «гілки вгору підійме, і не вирве бабина дочка яблужка». Мати в образі яблуньки допомагає доньці зустрітись з судженням: «Ось іде мимо дуже гарний козак на воронім коні і хоче вирвати яблуко, а яблуня віти вгору й підняла. Він і не може вирвати нічого. Давай він кликати:

– А хто б мені яблуко дістав з цієї яблуні, так того беру собі за жінку.

Прибігла бабина дочка. Скакала, скакала і на яблуню вилізла, а ябука не дістала. Іще підходили люди – ніхто не може яблука дістати. Тоді покликали Марусю, а вона була гарна-гарна. Їй яблуня враз віти опустила і дала яблук. Підійшла Маруся, вирвала яблужко і принесла парубкові. Він Марусю узяв, на вороного коня посадив і до себе повіз». В цій та подібних за сюжетом українських народних казках навіть після смерті серце матері вболіває за свою дитину.

У казці «Береза» [5, с.100-101] зображений образ ревнивої, егоїстичної матері: «Повернувся нарешті козак додому. Але не сам, а з молодого дружиною. Зразу ж незлюбила її свекруха. Приготувала вона для сина святкову вечерю, а невістку до столу навіть не покликала. З сином говорила, а його дружині і слова не сказала, ні поганого, ні, тим паче, хорошого». Проте дівчина не зважала на це, і «робила усе, що скаже стара, а вечорами плакала в подушку». Коли в молодій сім'ї з'явилася дитина, чоловік мусив піти на заробітки. Не витримала молода мати дорікань свекрухи і пішла з дитиною в поле, де за ніч перетворилась на березу. Коли ж козак повернувся додому і не застав ні дружини, ні дитини, мати йому сказала, що його дружина «...десь повіялась і дитя забрала, не сказала, куди». Чоловік і далі жив з матір'ю, поки одного дня не побачив на березі річки високу березу, якої раніше там не було. За порадою матері, він пішов її рубати. Коли вдарив сокирою – береза звернулася до нього голосом дружини: «Нащо б'єш, навіщо рубаєш? Привіз у чужину, покинув мене одну, мати твоя нас зі світу зжила та ще й з думок викорінити захотіла...» Кинув він сокиру, а ввечері повернувся до берези, обійняв її і випив отруту. На ранок на полі біля берези виріс дуб. Таким чином, мати втратила того, ким найбільше дорожила.

Схожий сюжет і в казці «Материна любов» [5, с.233-235], де свекруха підлила отрути в напій невістці, але «випила невістка, та не просто випила, а разом із синовим поцілунком. Розмішав той

поцілунок отруту із хлібом і обоє молодята померли». На їх могилах виростили дуб і калина, і «коли мати хотіла схватись у їх холодок, вони підіймуть свої віти і сонце її пече аж до болю в серці».

Зовсім інший образ постає перед нами в казці «Плакуча верба» [5, с.307], де мати провела на війну усіх трьох синів, які «загинули героями». З горя мати «не хотіла в хату без дітей вертатися. А на ранок побачили люди на березі вербу, що невтішно додолу схилила свої віти».

Велике значення для виховання дівчини має образ доброї, турботливої матері. Так, у казці «Про сорочку» [5, с.102-103] мати шістнадцять років вишивала синові сорочку-оберіг, яка мала «вберегти дитину від меча гострого, від стріли ворожої». В кожен стібок мати вкладала «слова-думки і благання: «Хай буде син мій тверезого розуму. Хай сила його буде непереможною. Щоб серце його було повне великої любові до людей. Як буде воїном, хай волю і славу принесе землі своїй». Усе більше думок, усе більше стібків. І не одну сльозу зронила мати на синову сорочку. І не знала, у що перетворяться сльози ті». А сльози її стали дорогоцінними каменями, які «вблискували таким світлом, що сліпили ворогам очі». Завдяки чарівній материній сорочці битва з ворожим військом не відбувалася, і «перемога прийшла без смерті і крові».

«Добра» мати не обов'язково є рідною. Наприклад, в казці «Доля» [5, с.127-129] йдеться про наймичку Олену, до якої господиня ставилась «як до рідної дочки». Господиня навчила Олену, як побачити долю. Пророцтво справдилось, і дівчина вийшла заміж за свого судженого, який «недовго був добрим... Пиячити почав, а то й руки простягав до дружини, не шанував її, а ледачим був, що й світ такого не бачив. Важко було Олені, втішала її названа мати: «Не журися, дитино... Така твоя доля. Краще стане, коли діти виростуть, допомога буде. Вони – твоє щастя». Так і сталося. Коли чоловік помер, Олена разом з дітьми перейшли жити до названої матері, яка завжди підтримувала її.

На противагу світлому образу турботливої матері-берегині в казках часто зустрічається образ злої заздрісної мачухи. Прикладом є все розмаїття казок про дідову дочку і бабину дочку. Наприклад, у подільському варіанті казки [5, с.192-193] баба спочатку однаково ставилась до дівчат. Але одного разу вони пішли на вечорниці прясти, і «тітка Катерина, в якій були вечорниці каже [до мачухи]:

– Гапко, твоя дочка така ледача, що страх Божий». Це зауваження стало причиною всіх прискіпувань до дідової дочки у майбутньому. Згодом мачусі стало і цього замало, і вона вирішила раз і назавжди позбутись ненависної дідової дочки. Вмовила вона чоловіка вивести дівчину в ліс і там залишити. Дід послухався, лишив дочку в хаті, яку вони знайшли у лісі, а сам втік. Вночі до хати навідалась Кобиляча Голова:

«– Дівчино, відчини!

Вона й відчинила. ...

– Дівчино, пересади через поріг!

Вона пересадила.

– Дівчино, дай вечеряти!

Вона й вечеряти подала.

– Дівчино, постели!

Вона постелила.

– А тепер подивися на себе в дзеркало.

Глянула вона і побачила, що стала дуже гарною...».

Тим часом зайшов до хатки хлопець, побачив красуню і покликав її заміж. Дівчина погодилась (не спитавши дозволу в батьків, які прагнули її погубити), та все ж повернулась додому «з возом добра». Це дуже розсердило мачуху, і вона, бажаючи такого ж добра для своєї дитини, примусила чоловіка відвести і бабину дочку до лісу. Проте дівчина не захотіла допомагати Кобилячій Голові, за що «опинилася в густому лісі. А там вовк її вхопив і поніс не знати куди...» Закінчується казка мораллю: «Отак у світі буває: щиросердечну людину доля винагороджує, а лиху – карає». Цей висновок стосується не лише лінивої невихованої бабиної дочки, а й мачухи, яка через свою злість і заздрість втратила єдину дочку.

У народній творчості приділено увагу і вихованню дитини. Зокрема, в казці «Зозуля» [5, с.133-134] розповідається про жінку, що мала трьох дітей, і не приділяла уваги їх вихованню. Як наслідок, «...не слухались діти матері. Бігали, гралась надворі зранку до вечора. Одяг порвуть, а мати – латай. У хаті насмітять, а мати – прибирай. Тяжко їй було, а діти їй не допомагали». Мати не зважала на поведінку дітей, аж поки сильно не захворіла. Їй був потрібен догляд, але діти не привчені були приділяти увагу комусь, крім себе. Як наслідок, вони ігнорували всі її прохання подати води, аж поки «...нарешті захотів старший син їсти і заглянув до хати, а мати стоїть серед хати і на пташку перетворюється...». Лише усвідомлення безповоротної втрати людини, яка піклується про них, примусила дітей цінувати матір, хоч і запізно: «...побігли діти за матір'ю:

– Мамо, ми тобі водички принесли.

– Ку-ку, ку-ку, ку-ку! Пізно, сини, не повернись я.

Так бігли діти за матір'ю багато днів і ночей по камінні, лісами, горбами. Із ніг почала кров йти. Де вони пробіжать, там червоний слід залишається.

Назавжди залишила дітей мати-зозуля...а при дорозі відтоді червоні маки ростуть». Ця казка допомагає усвідомити дитині, для чого потрібне виховання, чому потрібно цінувати тих, хто піклується про тебе і як потрібно поводитись з рідними та близькими людьми, щоб не шкодувати про свої вчинки тоді, коли вже нічого не можна буде виправити.

У казці «Сини» [5, с.340-341] показано різні підходи до виховання. В селі після війни жили дві жінки – Ликера і Марія. Вони самі ростили синів: Ликера – Миколу, а Марія – Петра. «Важко було вдовам піднімати дітей... З домашнього господарства майже все йшло на податки в державу. Діти жили впроголодь. Одного ранку Ликера прийшла в справі до Марії і побачила, що та п'є молоко.

– Я молоко все віддаю синові, а ти?

– Я п'ю воду, забілену молоком, а молоко теж залишаю дитині». Сини вирости і стали на ноги. У відпустку додому обидва приїхали гарно одягнені і з валізами. Микола привіз речі тільки для себе, а Петро – для себе, і для матері: «– Мамо, це тобі хустка, а мені – літняк, це тобі спідниця, а мені – сорочка. Це тобі кофта, а мені – светр... будеш у мене найкраща».

Часто діти розуміють набагато більше, ніж вважають дорослі. Сприйняття та світогляд зараз набагато складніші, ніж раніше, але й люди інші. Це можна сказати про дітей – насиченість робочого дня, повна завантаженість розумовою роботою або ж якимись іншими заняттями змінюють погляди та думки поколінь, що приходять. Але важливо нині не втратити основу всіх основ, що формує патріотичний стержень кожної особистості. Здійснити це дає змогу фольклор не лише під час використання на уроках чи виховних годинах, а вдома. Аналізуючи зміст українських народних казок, дитина формує власний погляд стосовно поставленої проблеми. Таким чином, просто розповідаючи на ніч казку можна і треба виховувати в дитині ті риси характеру і якості особистості, які будуть їй необхідні у майбутньому.

Висновки... Розглянувши українські народні казки з точки зору їх виховного потенціалу, ми пересвідчилися у важливості їх застосування у родинному вихованні. Аналізуючи конкретні приклади традиційних для українського фольклору типів казкових персонажів (матері, матері-природи та злої мачухи) ми дійшли висновку, що яскравий образ матері в казках сприяє формуванню у дівчат материнських рис характеру: працьовитості, терплячості, любові до дітей, хазяйновитості, вміння вести господарство, охайності, ввічливості, доброти, дотримання висоморальних норм поведінки.

Список використаних джерел і літератури:

1. 100 найвідоміших образів української міфології / Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
2. Матъ. Архетипический образ в волшебной сказке / Биркхойзер-Оэри Сибилл. – М. : Когито-Центр, 2006. – 256 с.
3. Педагогіка і методика вищої школи / Артемова Л. В. – К. : Кондор, 2008. – 272 с.
4. Українська народна педагогіка. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Кіт Г. Г., Тарасенко Г. С. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2008. – 302 с.
5. Українські народні казки: Книга 30. Казки Поділля / запис., упоряд. і літ. опрац. М. Зінчук. – Чернівці: Букрек, 2010. – 424 с., іл.

Spysok vykorystanykh dzherel i literatury:

1. 100 najvidomishykh obraziv ukrainskoi mifologii / Zavadaska V., Muzychenko Ya., Talanchuk O., Shalak O. – K. : Orfei, 2002. – 448 s.
2. Mat'. Arhetipicheskij obraz v volshebnoj skazke / Birkhojzer-Oeri Sibill. – M. : Kogito-Centr. – 2006. – 256 s.
3. Pedagogika I metodyka vyshchoi shkoly / Artemova L. V. – K.: Kondor, 2008. – 272 s.
4. Ukrainska narodna pedagogika. Kurs lektsij: navch. posib. dlja stud. vyshchychkh navch. zakl. / Kit G. G., Tarasenko G. S. – Vinnytsja : PP «Edelveis i K», 2008. – 302 s.
5. Ukrainski narodni kazky: Knyga 30. Kazky Podillja / zapys., uporjad. i lit. opraz. M. Zinchuk. – Chernivtsi : Bukrek, 2010. – 424 s., il.

Аннотация

Ирина Птацук

Образ матери в украинских народных сказках

В статье обосновано использование украинских народных сказок как действенного средства воспитания. Изучено влияние фольклора на формирование у девочек ответственного отношения к материнству. На конкретных примерах исследован воспитательный потенциал украинских народных сказок с точки зрения формирования у будущих матерей правильного видения мира и себя в нем. Обращено внимание на то, что устное народное творчество воспроизводит эмоционально-эстетический, художественно-творческий, нравственный и интеллектуальный потенциал украинского народа и создает условия для роста и развития природных задатков и талантов каждого гражданина Украины.

Рассмотрены и проанализированы примеры традиционных для украинского фольклора типов сказочных персонажей: матери, матери-природы и злой мачехи.

В выводах обобщено мнение, что яркий образ матери в сказках способствует правильному и своевременному формированию у девушек чисто материнских черт характера и качеств личности: трудолюбия, терпения, любви к детям, умение вести хозяйство, опрятности, вежливости, доброты, соблюдение высоких моральных норм поведения и т.д.

Ключевые слова: украинская народная педагогика, средства воспитания, вербальные средства воспитания, украинская народная сказка.

Summary

Iryna Ptashchuk

The Image of Mother in Ukrainian Folk Tales

The article justifies the use of Ukrainian folk tales as an effective means of educating. This article also discusses the influence of folklore on the formation of the women's responsible attitude to motherhood. By the specific examples the educational potential of Ukrainian folk tales in terms of the formation of future mothers correct vision of the world and themselves in it is investigated. Attention is paid to the fact that folklore reflects emotional and esthetic, artistic, creative, moral and intellectual potential of the Ukrainian people and creates conditions for the growth and development of natural instincts and talents of every citizen of Ukraine.

The examples of traditional Ukrainian folk types of fantasy characters: mother, mother nature and the evil stepmother are considered and analyzed.

In conclusion the article summarizes the opinion that vivid image of the mother in the tales promotes correct and timely formation of girls purely maternal features of character and personality traits: hard work, patience, love of children, the ability to keep house, cleanliness, kindness, maintaining high moral norms of behavior, etc.

Key words: Ukrainian folk pedagogy, means of education, verbal means of education, Ukrainian folk tale.

Дата надходження статті: «9» вересня 2014 р.

УДК 371.3:37.018 364-4 (477)

СЕРГІЙ РАБІЙЧУК,

кандидат педагогічних наук

(м.Хмельницький)

**Аналіз сучасних концепцій виховання загальнохристиянських ціннісних орієнтацій
молоді як аспект професійної діяльності фахівців соціальної сфери**

В статті здійснюється аналіз сучасних концепцій виховання загальнохристиянських ціннісних орієнтацій у молоді як аспект професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Встановлено, що сучасна молодь бере активну участь в суспільному житті, не маючи при цьому власних поглядів на проблему цінностей. У процесі вивчення проблеми формування ціннісних орієнтацій молоді розкрито причини і умови, за яких цінності стають повноцінними життєвими орієнтирами, суб'єктивними пріоритетами, а також визначають природу обґрунтування особистісних життєвих планів, дій та вчинків молоді. Аргументовано, що формування загальнохристиянських ціннісних орієнтацій є неоднозначним та проблемним і характеризується багатоманітністю цілей, результатів та напрямів розвитку. Відмічено, що фундаментом більшості цінностей виступають норми моралі, спільно вони формуються за допомогою зовнішніх чинників, а у вигляді засобів та умов реалізують внутрішні цінності – пріоритетні цілі особистості. Враховано актуальність концепції ціннісної свідомості, яка не випадково виникла в момент, коли загальнохристиянські цінності потребують захисту та збереження з метою передачі їх у спадок наступним поколінням, що має здійснюватися у процесі роботи майбутніми фахівцями соціальної сфери. Виходячи з цього, система ціннісних орієнтацій є індивідуальною для кожної окремої особистості, до того ж вона тісно пов'язана з мотивами і потребами, цілями і установками, а також з інтересами особистості. Враховано, що зусилля сім'ї, всієї освітньо-виховної системи мають бути спрямовані на формування у молоді загальнохристиянських ціннісних орієнтацій, в свою чергу, набуті теоретичні знання та практичний досвід з даної проблеми має сприяти ефективній фаховій діяльності професіоналів соціальної сфери.

Ключові слова: виховання, концепції, молодь, ціннісні орієнтації, фахівці соціальної сфери.

Постановка проблеми у загальному вигляді... При вивченні проблем формування загальнохристиянських ціннісних орієнтацій молоді виняткової уваги потребує з'ясування причин і умов, за яких цінності стають істинними життєвими орієнтирами. Сучасна молодь приймає активну